

АНОТАЦІЯ

Копійка Г.П. Органна творчість Жанни Демесьйо: типологічний та індивідуально-стильовий аспекти. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 025 – музичне мистецтво. – Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової, Міністерство культури та інформаційної політики України, Одеса, 2021.

У дисертації висвітлюється життєвий і творчий шлях Жанни Демесьйо; виділяються авторські стильові особливості творчого методу Жанни, визначається її місце в історії європейської органної музики як представника французької органної традиції.

Головним *предметом* роботи постають жанрові та стильові особливості органних творів Жанни Демесьйо.

Хронологічні межі дослідження детерміновані, з одного боку, часопросторовим контекстом життя і творчості Ж. Демесьйо, тобто першою половиною і серединою ХХ століття, з іншого боку – розумінням «стильового місця» Ж. Демесьйо в історії музики як такого, що є можливим тільки в контексті традицій французької органної музики, котрі формувалися впродовж тривалого історичного періоду.

Матеріалом дослідження послужили нотні тексти органних творів Жанни Демесьйо, аудіо- та відеозаписи їх виконання. У роботу включені цикл «Сім роздумів про Святого Духа» (Sept méditations sur le Saint Esprit), цикл «12 хоральних прелюдій на григоріанський наспів» («Douze Choral Préludes sur des thèmes grégoriens»), «Te Deum» op.11, цикл «Шість етюдів» op.5.

Методологічна основа роботи обумовлена її проблемними напрямками, включає історичні підходи і теоретичне моделювання; передбачає поєднання жанрово-стильового, текстологічного, герменевтичного, семіологічного ракурсів оцінки музичних явищ.

В роботі розглядається процес формування та історичної еволюції французької органної музики з першої половини XVII до середина XX ст., у зв'язку з чим висвітлюється життєвий і творчий шлях Жанни Демесьйо, характеризується її творча спадщина в композиторській та виконавській сферах.

Виявляється своєрідність трактування органного циклу у творчості Ж. Демесьйо («Сім роздумів про Святого Духа», ор.6); виявляються провідні композиційні та драматургічні принципи циклів Ж. Демесьйо («12 хоральних прелюдій на григоріанський наспіви», ор.8, «Сім роздумів про святого дусі», ор.6, «Шість етюдів», ор. 5); розкривається суть явища стильової гармонії в органному циклі Ж. Демесьйо («12 хоральних прелюдій на григоріанський наспіви» ор.8); визначається метод роботи Жанни Демесьйо з григоріанським хоралом в органній композиції «Te Deum», ор.11, та в органному циклі «12 хоральних прелюдій на григоріанський наспіви», ор.8. Розглядаються цікаві фактурні знахідки і технічні прийоми циклу «Шість етюдів», ор.5, які суттєво розширили простори вдосконалення виконавської майстерності органістів.

Вивчення особливостей індивідуального стилю Жанни Демесьйо дозволяє виявляти важливість взаємодії тенденцій поемності і програмності, також оновлення явища стильової гармонії у створенні «жанрового образу автора» в її органних композиціях.

У Розділі 1. «Творчий образ Жанни Демесьйо в контексті французької органної традиції» визначаються ключові етапи розвитку французької органної музики від Жана Тітлуза (її родоначальника) та інших композиторів XVII століття (серед яких Г. Нівер, Н. Лебег, А. Резон, Ф. Куперен, Л. Маршан, Н. де Грінї), крізь XVIII століття (Л. Маршан, П. Дюмаж, Л. Клерамбо, К. Дакен, Ж. Дандриє, М. Корретт, К. Бальбатр) та перипетії Великої французької революції – до XIX століття з його реформою органобудівництва (здійснену А. Кавайє-Колем), завдяки чому композитори та виконавці-органісти отримали майже неперевершені можливості симфонічного органу. Це сприяло бурхливому розвитку французької органної музики та створило

передумови для її розквіту і надалі, у другій половині XIX ст. та в першій половині XX ст. – в епоху зародження та формування творчого феномена Жанни Демесьйо.

Також у другій половині XIX століття формуються два полюси в розвитку французької музики: перший – пов'язаний з творчістю Камілла Сен-Санса – став початком типово французької лінії, з її тяжінням до театральності, зовнішньої помітності, приємності, і в той же час, стрункості, логічності, навіть класичності в висловлюванні; інший – в особі його основоположника Сезара Франка – тяжів до німецької філософської багатозначності, рефлексії. К. Лоре, Ш.-М. Відор, А. Гільман здійснюють (поряд з Франком) синтез стилів французької та німецької органних шкіл, рівномірно поєднуючи імпровізацію і інтерпретацію, і закладають основи сучасного французького органного мистецтва.

Наступником Ш. Відора став видатний органіст і композитор М. Дюпре, який, в свою чергу, передав секрети виконавської та композиторської майстерності своїй найулюбленішій учениці Жанні Демесьйо. Від наставника Жанна успадкувала більшість естетичних позицій та композиційних прийомів, серед яких: велика роль імпровізації, робота з мотивом як головним тематичним зерном твору, інтерес до колористичної складової звучання, вдосконалення і оновлення технічних прийомів органного виконавства (особливо в рамках педальної партії), традиційне для французької органної музики захоплення релігійно-програмної тематикою. Жанна Демесьйо пропускає ці принципи крізь призму своєї мовно-стилістичної індивідуальності та оригінальності авторського музично-образного мислення, що породжує вражаючий за своєю естетичною силою стильовий результат.

Розділ 2. «Композиційно-стилістичні та образні принципи організації органних творів Жанни Демесьйо» присвячений детальному аналізу найбільш значних та показових творів композиторки. Використовуючи досить класичні форми (дво- і тричастинну, рондальну, сонатну та ін.) та традиційні методи роботи з музичним матеріалом (різні

поліфонічні прийоми, принципи компліментарності, варіаційності, фактурного розвитку та ін.), Жанна доповнює їх елементами сучасної для неї музичної мови з її вільним ставленням до дисонансів-консонансів, тональності-атональності, застосовуючи в якості інструментарію весь багатий арсенал музичних засобів, які існували на той момент.

В циклі «Сім роздумів про Святого Духа», оп.6 («Sept méditations sur le Saint Esprit») простежуються всі провідні стильові риси Жанни Демесью, від структурно-композиційних до гармонічних. Також звертає на себе увагу надзвичайна колористичність деяких номерів («Вода», «Світ»), детальна проробка реєстровки (в синтезі з мануально-педальним розподілом) та цікаві фактурні знахідки.

Цикл «12 хоральних прелюдій на григоріанські наспіви», оп. 8, складається з дванадцяти різножанрових номерів, кожен з яких присвячений певному значимому епізоду християнства та містить в якості тематичного зерна традиційний для цього моменту річного богослужбового циклу григоріанський наспів. Жанна підходить до процесу обробки наспіву дуже самобутньо, від вибору жанрової оболонки (наприклад, текст Оферторія з реквієму представлений в жанрі колискової) до тонкого стилістичного балансування між старовинним та сучасним музичним сприйняттям.

Te Deum, оп. 11, в основі якого також лежить один з найвідоміших у світі григоріанських наспівів, вражає величчю і красою, силою засобів виразності та широким спектром темброво-динамічних барв органу, яким майстерно користується композиторка.

Цикл «Шість органних етюдів», оп. 5, в якому приділяється увага наступним видам техніки: пуантовому педальованню (тобто педальованню носком стопи), терціям, секстам, альтерованим акордам, репетиційній та октавній технікам, – можна вважати однією з вершин органної музики в віртуозно-технічній сфері. Органіст, який може подолати всі складності цього циклу, зможе подолати будь-що. Одночасно з цим, кожен етюд – змістовно досконалий і вражає своїм яскравим художнім образом.

В Розділі 3. «Авторські особливості органного стилю Жанни Демесью» на основі розглянутих в Розділі 2 творів формулюються загальні стильові принципи Жанни Демесью, відзначається зв'язок органних циклів з програмними поемами Ф. Ліста, показується, що поєднання поємності та програмності лежить в основі побудови багатьох творів Демесью. Крім того, в Розділі 3 розглядається явище стильової гармонії в органних циклах Жанни, виділяються важливі особливості, які стосуються використаних нею гармонічних засобів.

Серед них можна виділити наступні моменти: Жанна тонко балансує між тональним і атональним, тяжіючи до розширено-тонального мислення; вона живописно грає фарбами «тональних сфер», можна навіть говорити про наявність тонально-гармонійної форми її творів, що вибудовується нею паралельно з композиційною структурою; при цьому часто утворюються складні поліпластові явища. При цьому (в силу органної специфіки, що дозволяє розосередити звуки по різних темброво-динамічних площинах) дисонанси втрачають свою гостру конфліктну функцію і сприймаються як колористичний елемент загального просторово-звукового руху.

У *Висновках* дисертації підтверджується, що Жанна Демесью є одночасно і представником французької органної традиції, і яскравою індивідуальністю; характеризуються провідні риси її стилю. Також показується, що за своє, на жаль, недовге, життя Жанна Демесью зуміла досягти високого рівня майстерності, набула великого впливу на формування світового мистецтва і французької органної музики, зокрема. Цьому сприяло, крім іншого, поєднання її видатних музичних здібностей з великим спектром позитивних людських якостей.

Ключові слова: Жанна Демесью, французька органна музика, композиторська творчість ХХ століття, органний цикл, релігійно-програмна музика, просторово-звукова модальність, явище стильової гармонії, обробки григоріанського наспіву, удосконалення техніки органного виконання, органне педалювання.

SUMMARY

Kopiika H. Jeanne Demessieux' organ compositions. Typological and individual stylistic aspects. – *Scientific qualification work on the rights of a manuscript.*

Thesis submitted for the degree of the Doctor of Philosophy with a major in Musical Art – 025. – The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Odessa, 2021.

The dissertation covers the life and creative path of Jeanne Demessieux; distinguishes the stylistic features of Jeanne's creative method, determines her place in the history of European organ music as a representative of the French organ tradition.

The main subject of the work are the genre and stylistic features of organ works of Jeanne Demessieux.

The chronological boundaries of the study are determined, on the one hand, by the spatiotemporal context of J. Demessieux's life and works, which took place in the first half and the middle of the XX century, and, on the other hand, by understanding J. Demessieux's "stylistic place" in the history of music, which is possible only in regard to the French organ music traditions, which have been being formed over a long historical period.

The material of the research was musical texts of organ works by Jeanne Demessieux, and audio and video recordings of them being performed. The work includes the cycle «Seven meditations on the Holy Spirit» («Sept méditations sur le Saint Esprit»), the cycle «12 choral preludes to Gregorian chants» («Douze Choral Préludes sur des thèmes grégoriens»), «Te Deum» op.11, cycle «Six Etudes» op.5.

The methodological basis of the work is its problematic areas, and includes historical approach and theoretical modeling; provides a combination of genre and style, textual, hermeneutic, and semiological perspectives on the assessment of musical phenomena.

The process of formation and historical evolution of French organ music from the first half of the XVII to the middle of the XX century are studied in this work.

In this regard this work highlights the life and creative path of Jeanne Demessieux, as well as her creative heritage in the composing and performing spheres is characterized.

This work reveals originality of the interpretation of the organ cycle in the work of J. Demessieux («Sept méditations sur le Saint Esprit», op.6); the leading compositional and dramatic principles of J. Demessieux's cycles («12 Choral Preludes to Gregorian Chants», op.8, «Sept méditations sur le Saint Esprit», op.6, «Six Etudes», op. 5); the essence of the phenomenon of stylistic harmony in the organ cycle of J. Demessieux («12 choral preludes to Gregorian chants» op.8); the method of Jeanne Demessieux's work with the Gregorian chant in the organ composition «Te Deum», op.11, and in the organ cycle «12 choral preludes to Gregorian chants», op.8. The attention is paid to interesting textural findings and techniques shown in the cycle «Six Etudes», op.5, which significantly expanded the scope for the organists to improve their performing skills.

The study of the peculiarities of the individual style of Jeanne Demessieux allows to detect the importance of the reciprocity between programness and poemness, as well as modernization of the stylistic harmony phenomenon when creating a «genre image of the author» in her organ compositions.

Chapter 1. «The creative image of Jeanne Demessieux in the context of the French organ tradition» identifies the key stages of development of French organ music by Jean Titelouze (her ancestor) and other composers of the XVII century (including G. Nivers, N. Lebègue, A. Raison, F. Couperin, L. Marchand, Nicolas de Grigny), through the XVIII century (L. Marchand, P. Dumage, L. Clérambault, K. Daquin, J. Dandrieu, M. Corrette, C. Balbâtre) and the vicissitudes of the French Revolution - to the XIX century with its reform of organ building (carried out by A. Cavallé-Coll), thanks to which composers and performers-organists received almost unsurpassed possibilities of a symphonic organ. This contributed to the rapid development of French organ music and created the preconditions for its flourishing in the second half of the XIX century and in the first half of XX century – in the era of the birth and formation of the creative phenomenon of Jeanne Demessieux.

Also in the second half of the XIX century, two poles of the development of French music were formed: the first - associated with the work of Camille Saint-Saens - was the beginning of a typical French line, with its attraction to theatricality, visibility, pleasure, and at the same time, harmony, logic, even classicism in expression; the other, represented by its founder, César Franck, tended toward German philosophical ambiguity and reflection. C. Loret, Ch.-M. Widor, A. Guilmant carry out (along with Franck) a synthesis of styles of French and German organ schools, evenly combining improvisation and interpretation, and lay the foundations of modern French organ art.

Widor's successor was the outstanding organist and composer M. Dupré, who in his turn, passed on the secrets of performing and composing skills to his favorite student, Jeanne Demessieux. From her mentor Jeanne inherited most of the aesthetic positions and compositional techniques, including the great role of improvisation, work with motif as the main thematic grain of the work, interest in the color component of sound, improvement and updating techniques of organ performance (especially within the pedal part). French organ music is a hobby of religious and programmatic themes. Jeanne Demessieux passes these principles through the prism of her linguistic and stylistic individuality and originality of the author's musical and figurative thinking, which generates an impressive stylistic result in terms of its aesthetic power.

Chapter 2. «Compositional-stylistic and figurative principles of organization of organ works of Jeanne Demessieux» is devoted to a detailed analysis of the most significant and revealing works of the composer. Using rather classical forms (binary and ternary, rondo form, sonata form, etc.) and traditional methods of working with musical material (various polyphonic techniques, principles of complementarity, variation, texture development, etc.), Jeanne complements them with elements of modern musical language with its modern attitude to dissonances-consonances, tonality-atonality, using as instruments the rich arsenal of musical facilities that existed at the time.

In the cycle «Seven Meditations on the Holy Spirit», op.6 («Sept méditations sur le Saint Esprit») all the leading stylistic features of Jeanne Demessieux are traced, from structural-compositional to harmonic. the extraordinary colorfulness of some numbers («Water», «Light»), detailed elaboration of registration (in synthesis with manual-pedal distribution) and interesting textured findings are also noteworthy.

Cycle «12 choral preludes to Gregorian chants», op. 8, consists of twelve different genres, each of which is dedicated to a significant episode in Christianity and contains, as a thematic grain, the traditional for this moment annual liturgical cycle of Gregorian chant. Jeanne approaches the choral processing in a very original way, from the choice of genre shell (for example, the text Offertoria with a requiem is presented in the lullaby genre) to the subtle stylistic balance between ancient and modern musical perception.

Te Deum, op. 11, which is also based on one of the world's most famous Gregorian chants, impresses with its grandeur and beauty, the power of means of expression and the wide range of timbre-dynamic colors of the organ, which is skillfully used by the composer.

In the cycle "Six organ etudes", op. 5, following types of techniques are used: pointe pedaling (i.e. pedaling with the toe), thirds, sixths, altered chords, rehearsal and octave techniques – can be considered one of the peaks of organ music in the virtuoso technical field. An organist who can overcome all the complexities of this cycle will be able to overcome anything. At the same time, each etude is meaningfully perfect and impresses with its bright artistic image.

In *Chapter 3. «Author's features of the organ style of Jeanne Demessieux»* on the basis of the works considered in Chapter 2 the general stylistic principles of Jeanne Demessieux are formulated, the connection of organ cycles with program poems by F. Liszt are noted, it shows that the combination of poemness and programness underlies many works of Demessieux. In addition, Chapter 3 discusses the phenomenon of stylistic harmony in the organ cycles of Jeanne, highlights important features that relate to the harmonic means used by her.

Among them are the following: Jeanne delicately balances between tonal and atonal, tending to expanded-tonal thinking; she picturesquely plays with the colors of "tonal spheres", we can even talk about the presence of tonal and harmonious form of her works, which she builds in parallel with the compositional structure; at the same time complex multi-layered phenomena are often formed. At the same time (due to organ specificity, which allows to disperse sounds on different timbre-dynamic planes) dissonances lose their acute conflict function and are perceived as a color element of the general spatial-sound movement.

The conclusions of the dissertation confirm that Jeanne Demessieux is both a representative of the French organ tradition and a bright personality; the leading features of her style are characterized. It is also shown that during her, unfortunately, short life, Jeanne Demessieux managed to achieve a high level of skills, gained great influence on the formation of the world art and on the French organ music in particular. This was facilitated, among other things, by the combination of her outstanding musical abilities and a wide range of positive human qualities.

Key words: Jeanne Demessieux, French organ music, composer's work of the XX century, organ cycle, religious-program music, spatial-sound modality, phenomenon of stylistic harmony, processing of Gregorian chant, improvement of organ performance technique, organ pedaling.